

КОНЦЕПЦІЯ «ВТЕЧІ ВІД СВОБОДИ» ЕРІХА ФРОММА У ПОСТМОДЕРНУ ДОБУ

Вегеш І. М., кандидат політичних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород

В умовах процесів наростаючої глобалізації будь-яке суспільство обов'язково ступає на шлях трансформації. Зміни в структурі сучасних суспільств торкаються в однаковій мірі економіки, соціальних інститутів, а також культурної складової. Позначаються вони також і на соціальному індивіді, перед яким постає нелегке питання вибору власної ідентичності та світосприйняття. З огляду на це виникає необхідність ревізії знань про людську особистість, викладених у концепціях тих вчених, які ґрунтовно дослідили причини та характерні особливості трансформаційних процесів, а також проблем, пов'язаних із усвідомленням людиною свого місця у цих процесах. Одним із найважливіших науковців даного напрямку був якраз Е. Фромм.

Будучи представником фрейдомарксизму, кар'єра якого починалась у Франкфуртській школі, Е.Фромм (1905-1980), на відміну від інших франкфуртців, таких як Г. Маркузе чи Т. Адорно, виступив із більш поміркованими поглядами на проблему масового суспільства. В цьому контексті його концепцію можна з певністю віднести до гуманістично-ліберальних традицій. Вчений зауважував на тому, що «середня» людина у розвинутому суспільстві боїться власної свободи, оскільки наявність свободи передбачає також відповідальність. Щоб якось уникнути відповідальності, людина позбувається власної свободи, фактично тікає від неї у пасивність та розчинення в масі, контрольованій більш сильними особистостями – вождями. Це призводить до деградації суспільства, яка може проявитись у крайніх формах, які спостерігались в диктатурі А. Гітлера та Й. Сталіна.

Оскільки авторитарний тип особистості, на думку Е. Фромма, є домінуючим у сучасних суспільствах, незалежно від рівня їхнього розвитку, то в даному контексті вкрай важливим є встановити причини, які призвели до такого стану. Саме аналізу витоків авторитарності та конформізму присвячена найбільш популярна робота Е. Фромма «Втеча від свободи». В ній вчений стверджував, що поступове перетворення особистості у засіб досягнення економічних цілей впливає з особливостей капіталістичного способу виробництва, при якому єдиною метою економічної діяльності людини стало

накопичення капіталу. Цей принцип, з одного боку, став основною передумовою найбільших досягнень сучасної промислової системи. Однак, з іншого боку, він примусив людину працювати не на себе, не заради власного блага, а заради позаособистісних цілей, зробивши її рабом величезної машини, яку людина створила сама, що тим самим і посилює в ній відчуття безпомічності та самотності [1, с. 111-112].

На думку, Е. Фромма, за даних умов, коли порушені зв'язки, котрі давали людині впевненість, коли індивід протистоїть навколишньому світові як чомусь цілком чужому, коли йому необхідно подолати нестерпне відчуття безсилля та самотності, перед ним відкриваються два шляхи. Один шлях веде його до «позитивної» свободи; він може спонтанно з'єднатися зі світом через любов і працю, через вільне виявлення своїх чуттєвих, інтелектуальних та емоційних можливостей. Інший шлях – це шлях назад: відмова людини від свободи у спробі подолати свою самотність, позбувшись розриву, який виник між її особистістю та навколишнім світом. Цей другий шлях ніколи не повертає людині органічну єдність зі світом, він є просто втечею від нестерпної ситуації [1, с. 139-140].

Е. Фромм описав декілька механізмів «втечі від свободи», до яких може вдаватися сучасна людина. Перший шлях – авторитаризм, який трактується як «тенденція відмови від незалежності своєї особистості, злиття свого «Я» з кимось або чимось зовнішнім, щоб таким чином здобути силу, якої не вистачає самому індивіду» [1, с. 140]. Авторитаризм проявляється як в мазохістських, так і в садистських тенденціях. При мазохістській формі авторитаризму люди виявляють у відносинах з оточуючими надмірну залежність, підконтрольність та безпомічність. Садистська форма авторитаризму, навпаки, виявляється в експлуатації інших, домінуванні та контролі над ними. Другий спосіб втечі – деструктивність. Слідуючи цій тенденції, людина намагається подолати відчуття неповноцінності, знищуючи або підкоряючи інших. За Е. Фроммом, обов'язок, патріотизм і любов є загальнопоширеними прикладами раціоналізації деструктивних дій [4, с. 249]. Третім механізмом «втечі від свободи» є конформізм. Людина прагне позбутися самотності та відчуження шляхом абсолютного підкорення соціальним нормам, які регулюють поведінку. Люди в суспільстві конформістів стають невіддільними від свого оточення, вони поділяють ті самі цінності, переслідують ті самі кар'єрні цілі, купують ті самі продукти, думають та відчувають так само, як кожен в їхній культурі.

Особливо гостро за таких умов постає питання вибору між двома вирішальними модусами – «мати» чи «бути», під якими вчений розумів два способи існування людини у світі, дві різні особистісні складові, переважання яких визначає цілісність індивіда. Людина з орієнтацією на «мати» ставиться до світу, як господар до власності, а те, чим вона не може заволодіти, так чи інакше, стає метою для жаги привласнення. Стосовно орієнтації на «буття», то тут Е. Фромм пропонує дві форми екзистенції. Одна з них є протилежністю володінню; ця форма буття означає життєлюбство та справжню причетність до світу. Інша форма буття є протилежною видимості; її варто розуміти як справжнє, природне, реальне існування індивіда, яке є протилежністю акторству та лицемірству [3, с. 44-45].

Саме кризь призму модусу володіння Е. Фромм виводив поняття «ринкової особистості». На думку вченого, тип особистості, який базується на авторитарності (адже накопичення завжди межує з підкоренням), почав складатися в XVI ст. і до XIX ст. почав переважати. Капіталізм привніс у цей тип особистості ринковий характер. Пояснюючи чому саме він обрав термін «ринкова особистість», Е. Фромм наголосив, що людина цього типу сприймає себе як товар на «ринку особистостей». При капіталістичних відносинах успіх в значній мірі залежить від того, наскільки вдало людина вміє себе продати, підкреслити вигідні сторони своєї особи, а також подати її в красивій «упаковці» [3, с. 224-225].

Найвищою ціллю «ринкової особистості» є повне пристосування до вимог ринку. Людина цього типу позбавлена свого еґо, оскільки її «я» постійно змінюється, виходячи з принципу: «Я такий, яким ти хочеш мене купити». «Ринкова особистість» постійно перебуває в русі, вона хоче всім подобатися і робити все якомога краще та ефективніше. Як зазначив Е. Фромм: «Особистісна криза» сучасного суспільства полягає в тому, що його члени перевтілились у безликі інструменти, їхня основна цінність полягає в причетності до великого концерну (або іншої бюрократичної машини), а індивідуальний примітивізм ховається за корпоративною приналежністю до певного клану» [3, с. 227]. «Ринкова особистість» не вміє любити і ненавидіти. Ці «старомодні» почуття не вміщуються в її структурі, яка функціонує виключно на раціональному рівні і тому уникає як позитивних, так і негативних емоцій.

Ще однією важливою ознакою «ринкової особистості», на думку Е. Фромма є «маніпулятивний інтелект». Оскільки ціль такої

особистості – оптимальне функціонування за даних умов, то і засоби, якими вона послуговується є виключно раціональними та прагматичними. З вірою в те, що розум – це дар, який дістався лише homo sapiens, маніпулятивний інтелект, не контрольований розумом, несе в собі загрозу самознищення людини. Відчужений, виключно науковий інтелект, механічне, маніпулятивне мислення супроводжується атрофією емоцій. Оскільки вважається, що почуття не допомагають, а скоріше заважають оптимальному функціонуванню системи, сфера почуттів не розвивається і залишається на інфантильному рівні [3, с. 229]. Саме ця інфантильність може стати причиною того, що «ринкова особистість», шукаючи контакту зі світом емоцій, не буде здатною визначити щирість спрямованих на неї емоцій інших людей та підпаде під згубний вплив сумнівних лідерів тих чи інших релігій та ідеологій.

«Ринкова особистість», у розумінні Е. Фромма, є різновидом соціальної патології, хвороби. Для робіт вченого взагалі притаманними є роздуми в контексті дихотомії «здоров'я»-«хвороба». Тому в даному контексті постає важливе питання про можливості «оздоровлення» суспільства. Для того, щоб відбувся перехід до «здорового суспільства», на думку Е. Фромма, необхідно здійснити перетворення у трьох основних напрямках: економіці, політиці та культурі. Економічні перетворення повинні стосуватися звільнення людини від монотонної, механічної праці, повинні спровокувати появу інтересу та прагнення до участі в робітничому процесі. Організація праці повинна будуватися на засадах робітничих общин. Говорячи про політичні перетворення, Е. Фромм зазначив, що демократія не може існувати у відчуженому суспільстві; якщо демократія означає, що індивід виражає свою переконаність та утверджує свою волю, то необхідною умовою повинна стати наявність у нього такої переконаності та волі. Е. Фромм зазначив, що для подальшого прогресивного розвитку демократичної системи потрібна нова орієнтація. По-перше, слід визнати, що істинні рішення не можуть прийматися в атмосфері масового голосування, а повинні прийматися у відносно малих групах. На зібраннях таких груп присутній особистісний контакт між людьми, що утруднює демагогічний та ірраціональний вплив на їхню свідомість. По-друге, кожен індивід повинен знати про найважливіші факти, які є необхідними для прийняття розумного рішення. По-третє, яким би не

було його рішення як члена малої групи, воно повинно мати вплив на процес прийняття рішень парламентським органом [2, с. 373].

Культурні перетворення, у свою чергу, повинні бути спрямовані на те, щоб покінчити зі згубним поділом на теоретичні та практичні знання. Цей розподіл є частиною відчуження праці та думки. Якщо праця індивіда в «здоровому суспільстві» повинна перетворитися в діяльність, яка базується на його знанні та розумінні того, що він робить, то виникає необхідність в корінних змінах методів навчання: теоретичне знання повинно суміщатися з практичною роботою.

Отже, в концепції «втєчі від свободи» Е. Фромма сучасна людина постає як витвір капіталістичного суспільства, яке нав'язує їй спосіб існування у вузьких межах ринкових стандартів. Людина зводиться до функції, яку вона виконує у суспільстві, і прирівнюється до речей, які вона виробляє та споживає в ритмі монотонної стабільності. Для позначення такого типу людини Е. Фромм запропонував поняття «ринкова особистість». Майбутнє суспільства видається філософу вкрай невтішним, якщо воно не ступить на шлях реформізму та «оздоровлення». Для цього людині необхідно відмовитись від споживацького модусу існування, який базується на ідеї матеріальної власності, та зосередитись на модусі буття, покликаному відкрити особистості її справжнє «Я», вільне від впливів суспільства пізнього капіталізму. Людина повинна у повній мірі розкрити свою суб'єктивність та творчий потенціал, що стануть першочерговими умовами її звільнення.

Список використаних джерел:

1. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм / [пер. с англ.]. – М. : АСТ : Астрель, 2012. – 284 с.
2. Фромм Э. Здоровое общество / Эрих Фромм / [пер. с англ.]. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 446 с. – (Psychology).
3. Фромм Э. Иметь или быть? / Эрих Фромм / [пер. с нем.]. – М. : АСТ : Астрель, 2010. – 314 с.
4. Хьелл Л. Теории личности / Лари А. Хьелл, Дэниел Дж. Зиглер / [пер с англ.]. – СПб. : Питер, 2011. – 607 с. – (Серия «Мастера психологии»).

Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів, м. Суми, 21-22 квітня 2014 р. / Відп. за вип. О.М. Сушкова. — Суми : СумДУ, 2014. — С. 241-246.